

Соціологія права

I. Соціології права як наука.

II. Право як соціальний інститут.

III. Правова культура сучасного українського суспільства.

Проблеми становлення в Україні громадянського суспільства і правової держави потребують фундаментальних змін у розумінні взаємозв'язку соціального розвитку і його легітимації, правового закріплення. Таке розуміння дає саме соціологія права, яка має великий, досі не реалізований теоретико-методологічний і практичний потенціал. Актуальність цього наукового напрямку зумовлена насамперед тим, що без усебічного аналізу соціально-правових проблем неможливо розкрити перспективи розвитку правової системи, її роль у вдосконаленні соціальних відносин, а також забезпечити верховенство закону в усіх сферах життя суспільства.

I. Соціології права як наука

Соціологія права є міждисциплінарною наукою, що сформувалася на межі соціології та права. Сучасна наука вважає її галуззю соціології, у нас раніше її вважали юридичною дисципліною. Нині віддають перевагу першому погляду.

Соціологія права – галузь соціології, що вивчає закономірності функціонування права в системі соціальних інститутів: генезис, динаміку, структуру правових норм та їх роль у суспільстві, механізми їх реалізації в поведінці та діяльності особистості, групи, організації, інституту, суспільства.

Вона покликана досліджувати взаємозв'язки та взаємовпливи соціальної дійсності з правовими системами і нормами права, розглядаючи право як систему встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових норм, які регулюють суспільні відносини, дотримання і виконання яких забезпечується як методом переконання, так і методом примусу.

Предметом соціології права є суспільні відносини, за яких формувалися правові норми та акти, соціальна зумовленість права, а також вплив права на соціальні процеси, формування і розвиток суспільних відносин. Це означає, що предмет соціології права охоплює всі суспільні явища, які містять правовий елемент, соціальні чинники, що взаємодіють з правовими явищами, а також механізми та закономірності такої взаємодії.

Об'єктом соціології права є соціально-правові відносини, які є специфічною

формою соціальної взаємодії суб'єктів права з метою реалізації інтересів та досягнення результатів, що передбачені та не суперечать закону та іншим джерелам права.

Проблематика досліджень соціології права охоплює кілька основних напрямів, серед них можна виділити такі:

- походження правових норм, що формуються на основі існуючих суспільних відносин, відображають волю законодавця, потреби суспільства, тенденції суспільного розвитку, є соціально зумовленими;

- адекватність правових норм вимогам різноманітних сфер життєдіяльності суспільства і людини, реального стану речей, розвитку суспільних відносин;

- аналіз суспільних відносин які потребують правового регулювання. Оскільки вони перебувають у постійному розвитку, важливо не тільки з'ясувати їх особливості на певному етапі, а й спрогнозувати розвиток у майбутньому;

- соціально-правові дослідження не тільки регламентованих форм діяльності, але й різних неформальних відносин, що потребують правового впливу;

- вивчення ефективності правових настанов, яка виявляється у їх впливі на практичні відносини;

- дослідження соціальних неправових чинників, які впливають на розвиток права;

- вивчення ефективності дії права, яке пов'язане зі з'ясуванням особливостей правового чинника і ступеня його впливу на розвиток суспільних відносин.

Елементи соціологічного погляду на право простежуються ще у працях давніх мислителів, які розмірковували над проблемами облаштування суспільства, держави, влади, закону, справедливості й порядку, еволюціонуючи з розвитком цивілізації. Формування соціології права є закономірним наслідком розвитку як юридичної, так і соціальної наук. Вона зумовлена відповідною зрілістю цих наук, а також реальною потребою осмислення, прогнозування процесів, що виникали і розвивалися на їх перетину. У зв'язку з цим наприкінці XIX ст. у юридичній науці сформувалися нові галузі – соціологічна юриспруденція (США) і так зване вільне право (Європа). Але вони не були домінуючими на той час та й мало чим нагадували соціологію права в сучасному розумінні, яка остаточно оформилась як самостійна галузь знань на початку XX століття. А саме термін «соціологія права» на позначення самостійного наукового напрямку запроваджений до вжитку в 1962 р. на Міжнародному соціологічному конгресі, де було заявлено, що інтелектуальний клімат, розвиток соціологічної теорії і суспільних наук загалом зумовили необхідність інституціоналізації соціології права як науки. Це стало підставою для створення у межах Міжнародної соціологічної асоціації Дослідницького комітету соціології права.

На розвитку європейської школи соціології права суттєво позначилася діяльність австрійського юриста О. Ерліха, який висунув концепцію «живого права», французького соціолога Жоржа Гурвіча (1894 -1965), який окреслив предметну галузь соціології права, та багатьох інших сучасних соціологів, які працюють у цій проблематиці – Ж. Карбоньє, Б.-М. Блегвард, А. Арно, Л. Фрідман та ін. Засновником американської школи соціології права вважають Р. Паунда, який першим порушив питання про дослідження права в його соціальному контексті (під впливом його ідей перебували О. Холмс, Л. Брендейс, Б. Кардозо, Д. Френк, Х. Оліфеат, В. Кук та ін.). Представники американської школи розглядають право з позиції емпіричного досвіду, інтуїції та доцільності, вважаючи суб'єктивний розсуд судді головним критерієм правомірності вчинку, стверджуючи, що право створюється судом і є засобом досягнення соціальних функцій.

У руслі загально цивілізаційних поглядів на суспільство, владу, право та особливості їх взаємодії розвивалася й українська суспільно-правова, філософська думка. Роздуми, ідеї, втілені у творах Г. Сковороди, І. Котляревського, Т. Шевченка, свідчили про високий рівень української соціоправової думки, але вони, як і пізніші праці М. Драгоманова, І. Франка, С. Полонинського та М. Грушевського, ще не відповідали критеріям соціоправових досліджень. Значний внесок у розвиток правознавства зробили провідні теоретики української соціологічної школи наприкінці XIX – на початку XX ст. В. Вергановський, С. Дністрянський, Б. Кістяківський, М. Ковалевський, Л. Петражицький та ін. Було проголошено, що право на території України дослідники будуть вивчати як таке, що «...матиме самостійний інтерес для правника" історика, соціолога».

Після 1917 р. радянська юридична наука деякий час зважала на соціальні особливості дії права, що підтверджують праці відомих юристів М. Гернета, М. Духовського, А. Малицького, Є. Пашуканіса, П. Стучки та ін. Але з 30-х років соціологічний напрям у правознавстві був зведений нанівець. Соціальні проблеми права вивчалися лише в Українському вільному університеті в Празі та Українському науковому інституті в Берліні.

Відновилися соціологічні дослідження у галузі юридичної науки, насамперед у межах кримінального права, лише в середині 60-х років XX ст. Серед юристів знову було визнано необхідність і важливість соціологічної орієнтації. Це дало змогу з'ясувати природу та особливості явищ правової дійсності, які раніше не були охоплені проблематикою правознавства, а низку традиційних питань юридичної науки розглянути під особливим кутом зору. Вийшло друком чимало робіт, присвячених соціології права, написаних відомими соціологами та правознавцями П. Зиковим, В. Кудрявцевим, В. Казимирчуком, В. Ореховим, Л. Спиридоновим, А. Яковлевим, а також колективні монографії «Право та соціологія» (1973), «Проблеми соціології права» (1970), «Деякі проблеми соціології права» (1967), «Управління, соціологія та право» (1971). Однак надалі робота в цьому напрямі пішла на спад, оскільки застійні явища, які утвердилися в радянському суспільстві в середині 70-х років, негативно

позначилися на розвитку і соціології, і правознавства.

Поновлення процесу соціологізації теорії права відбулося наприкінці 80-х років ХХ ст., коли одним з головних чинників демократизації суспільства стало проведення правової реформи.

Соціологія права є складноструктурним феноменом, структурні особливості якого виділяють залежно від застосовуваних критеріїв класифікації. Найчастіше застосовують *п'ять варіантів класифікації*:

1. *За рівнем (масштабом) дослідження*: макро-, мезо-, мікротеорії.
2. *За особливостями дослідження*: теоретична та емпірична.
3. *За цілями й завданнями*: фундаментальна і прикладна.
4. *За категоріями права або соціології*: за юридичними категоріями, що інститує кожен галузь права як автономну соціологічну дисципліну (соціологія кримінального права, соціологія адміністративного права, соціологія злочинності, соціологія законодавства); за соціологічними критеріями, коли диференціація за галузями соціології передбачає невіддільність правового у соціальному. Наприклад, соціологія шлюбу і сім'ї є похідною не тільки від загальної соціології, а й від соціології права, оскільки сім'я є не тільки соціальним, а й правовим інститутом, що засвідчує міждисциплінарне взаємопроникнення різних галузей соціології.

5. *За суб'єктами виконання правових ролей*:

а) *законодавча* соціологія, покликана вивчати сили, які в процесі розвитку суспільства зумовлюють появу нових форм права (групи тиску, рівень правової культури, що є своєрідними соціологічними законодавцями на відміну від юридичного – парламенту, уряду);

б) *судова*, яка вивчає безпосередньо судові рішення і процес його прийняття. Пов'язана з психологією, передусім з психологією малих груп (суд присяжних) чи з індивідуальною психологією (за одноосібної ухвали судових рішень). Вона тісно межує із судовою психологією. Але її специфіка полягає у з'ясуванні кореляції співвідношення між змістом вироку та соціальними чинниками, які впливають на суб'єктів судових рішень.

Соціологія права як самостійна галузь знань реалізує всі властиві науці функції, сукупність яких утворює:

1. *Теоретико-пізнавальна функція*. Реалізується в обґрунтуванні причинно-наслідкових зв'язків взаємодії права та соціуму, у критичному оцінюванні чинних форм права, у з'ясуванні особливостей права, які заважають його визнанню в осмисленні різноманітних практичних ситуацій, повсякденній реалізації права.

2. *Практична функція*. Стрижнем її є прогнозування правової ситуації в країні, вивчення громадської думки щодо певного правового акта, рівня правової культури громадян та засобів її підвищення. Містить елементи прогнозування, критики, оцінки, опису.

3. *Інформаційна функція* забезпечує одержання інформації про реальні юридичні явища, процеси, систематизацію такої інформації та формування уявлень про проблеми, що потребують розв'язання.

Отже соціологія права, розглядає право як волю цивілізованих

співтовариств до самозбереження, захисту, упорядкування і регулювання їхнього внутрішнього життя. При цьому воно забезпечує не тільки соціальну дисципліну, але і свободу громадян, стежить не тільки за виконанням громадянами їхніх обов'язків, але і за дотриманням їхніх прав, відстоює не тільки інтереси держави, але й інтереси особистості.

II. Право як соціальний інститут

Право не є відокремленим соціальним інститутом, відділеним якоюсь межею від інших соціальних інститутів. Воно охоплює весь простір цивілізованого існування людей, що представляє певну соціально-правову реальність.

Правова реальність виступає як світ цивілізованих відносин між соціальними суб'єктами, які керуються нормами права і реалізується в двох основних формах – об'єктивній і суб'єктивній. У першому випадку це правові відносини і соціальні інститути й організації, що обслуговують їх, а в другому – сфера правосвідомості з її нормами і цінностями.

Право являє собою волю цивілізованого співтовариства щодо самозбереження, захисту, упорядкування і регулювання його внутрішнього життя. При цьому воно забезпечує не тільки соціальну дисципліну, але і свободу громадян, стежить не тільки за виконанням громадянами їхніх обов'язків, але і за дотриманням їхніх прав, відстоює не тільки інтереси держави, але й інтереси особистості.

Право покликане узгоджувати суперечні один одному інтереси соціальних суб'єктів, перешкоджати переростанню виникаючих протиріч у руйнівні антагонізми, примушувати сторони до пошуку компромісів, домовленостей та інших цивілізованих форм залагоджування конфліктів.

Право – формальний соціальний інститут, система встановлених, санкціонованих державою правил поведінки, загальнообов'язкових для населення та державних установ, захищена державою від порушень і спрямована на регулювання та охорону суспільних відносин і соціальних цінностей.

Можна зазначити, що право:

- соціальне явище, без якого не може існувати цивілізоване суспільство;
- один з елементів соціальної системи, що впливає на всі її складові;
- продукт свідомої діяльності людей, спрямований на охорону особистості, соціальних груп і класів;
- у нормативній формі відображає потреби загальнолюдської справедливості, служить інтересам суспільства.

Сутність і природа соціальної дії права виявляється у процесі функціонування правової системи. З точки зору соціології права основними функціями правової системи є:

- *інтегративна* функція – передбачає включення колективів та індивідів у єдину систему соціальної організації, існуючого правопорядку, соціального контролю;

– *регулятивна* функція – реалізується через надання суб'єктам правовідносин певних взаємних прав та обов'язків, а також щодо держави та її установ. Правова система забезпечує регулювання двома методами: а) встановленням обов'язків, прав, заборон і дозволів; б) створенням позитивних стимулів для суспільно-корисної діяльності та передумов для розвитку громадсько-правової активності. В основі правового регулювання – законодавча діяльність держави. Втілюється воно у конкретних рішеннях службових осіб, затверджених установами, що застосовують право;

– *комунікативна* функція – суть її в тому, що правова інформація є одним із видів соціальної інформації, яку індивід отримує, сприймає, переробляє і використовує. Вона має приписуючий характер, доводячи позицію держави щодо забороненої або дозволеної поведінки;

– *семіотична* функція права (від грец. *semeion* – ознака, функція) функція права безпосередньо пов'язана з його комунікативною функцією. Вона похідна від тієї обставини, що право являє собою сукупність знаків, за допомогою яких соціальна інформація фіксується і накопичується в пам'яті спільноти. Узагальнюючись, структуруючись і типологізуючись, ця інформація переходить від покоління до покоління в якості програм належної, формально-адаптивної поведінки;

– *егалітарна* (від фр. *egalite* – рівність) функція права означає його здатність наділяти всіх громадян рівною мірою свободи і прав у їхньому соціальному житті та діяльності. Реалізація даної функції дозволяє кожному правоздатному громадянину усвідомлювати власну соціальну повноцінність перед державою і законом;

– право здатне здійснювати регулювання різних соціальних процесів і відносин, а також переборювати опір, що зустрічається на цьому шляху, завдяки своїй *кратичній* функції. Вона дозволяє праву спонукати соціальних суб'єктів до нормативної, законслухняної поведінки засобами непримусового, примусового і насильницько-репресивного характеру;

– *охоронна* функція – зумовлена необхідністю захищати суспільні відносини, інтереси громадян, соціальних груп, суспільства загалом. Головне завдання її полягає в запобіганні правопорушень завдяки застосуванню заходів примусу – заборони та санкцій за правопорушення.

Соціальна дія права реалізується через різноманітні форми, стадії та засоби правового впливу. Соціологія розрізняє юридичну, психологічну, етичну та інформаційну форми соціальної дії права.

Юридична форма соціальної дії права полягає у врегулюванні суспільних відносин наданням прав і накладанням обов'язків на суб'єктів. Є найбільш вивченою формою соціальної дії права.

Психологічна форма виявляється у взаємодії інтересів учасників правового спілкування, а також у ставленні особистості до чинних правових норм (прийнятті, виконанні, ігноруванні, порушенні норм, формальному ставленні до них). Якщо психологічний стан особистості апатичний до правових вимог, це породжує відповідний вид правомірної поведінки. З юридичної точки зору така поведінка є нормативною, а з соціологічної – ні,

оскільки вона лише формально відповідає нормам, не є гарантією, що апатія з часом не переросте у байдужість, а потім і в негативне ставлення. Як відомо, апатичне ставлення до права, поєднане з негативною діяльністю, є основою протиправної поведінки. Результатом психологічного впливу права є формування його образу як узагальненої, емоційно-забарвленої форми правової реальності у вигляді комплексу уявлень про закони, правові установи.

Етична форма реалізується через моральний потенціал норми, її справедливість, що створює передумови для успішної соціальної дії права.

Інформаційна форма здійснюється через надання правової інформації, яку містять юридичні норми, що справляє величезний вплив на формування психологічної установки щодо права, на визнання правової системи, правових норм.

У вивченні соціальної дії права важливим є і визначення засобів соціально-правового впливу – яким чином, за допомогою чого правові вимоги перетворюються на соціальну поведінку. Соціологія права виокремлює такі *засоби соціально-правового впливу*:

- інформацію щодо змісту юридичних норм;
- юридичні норми (для їх реалізації необхідні відповідні умови);
- юридичні факти (засіб переведення абстрактної юридичної норми у конкретну площину життя);
- особистість, яка визначає форми і зміст своєї діяльності;
- соціальні умови, за яких особистість здійснює свій вибір.

Останнім елементом механізму соціальної дії права є *стадії цієї дії*. Соціологія права розрізняє стадію формування соціальних передумов та стадію безпосередньої дії права. Перехід від першої до другої стадії можливий за наявності трьох взаємопов'язаних чинників: юридичного факту (формальні засади), соціальних умов (соціальні засади), психологічної установки особистості (суб'єктивні засади).

Механізм соціальної дії права має ту особливість, що право виявляється в дії (із соціологічної точки зору безглуздо вести мову про право, що перебуває у без-дії). Але діяти воно може лише в тому разі, якщо відповідатиме об'єктивним потребам суспільства. Крім того, право тісно пов'язане із системою соціальних умов, що відіграють важливу роль у забезпеченні функціонування соціально-правового механізму. Тому дія права є процесом руху від правової норми до соціального результату, що виявляється у поведінці суб'єкта. Цей шлях є досить тривалим: від встановлення норми до її першого застосування минає майже рік.

Механізм реалізації права постає як дуже складна взаємодія правових, матеріально-правових, організаційних, технічних, психологічних та інших зв'язків і відносин. Вихідними його елементами є юридична норма та соціальна ситуація, до якої ця норма належить. Ці елементи спричиняють відповідні організаційні та психологічні явища: оцінку ситуації, аналіз норми, зіставлення норми з інтересами суб'єкта, прогнозування наслідків

застосування (незастосування) норми, прийняття рішення, що відповідає чи не відповідає нормі. *Для ефективної дії права необхідні такі умови:*

- правова норма, її якісний зміст, відповідність соціальним реаліям та умовам життєдіяльності суспільства;
- діяльність правових органів та їх службових осіб;
- особливості правосвідомості громадян;
- високий рівень правової поінформованості населення;
- ефективні санкції за невиконання правової норми;
- кадрові, матеріальні, організаційні ресурси для застосування правової норми.

Атрибутивною ознакою соціальної ефективності права є рівень реалізації прав людини і його вплив на стан соціальних відносин, в які вона залучена. Безпосереднім джерелом оціночних критеріїв соціальної ефективності є ті *форми, через які виявляє себе ефективність права як соціальний феномен. До них слід віднести:*

- *практичні наслідки* окремої правової дії або системи дій, тобто їх корисність з точки зору реалізації прав і свобод особистостей безпосередньо або через їх об'єднання;
- *вплив на правову соціалізацію* тих членів суспільства або соціальних прошарків, на яких розраховані ці правові дії, а також вплив на характер і ступінь розповсюдження невизначених, але діючих правових мотивів;
- *рівень соціальної органічності* правових принципів або правових дій з точки зору реалізації прав і свобод людини;
- *економічність*, тобто здатність забезпечити соціальну ефективність оптимально необхідними людськими, матеріальними, фінансовими ресурсами;
- *соціальна доцільність*, під якою розуміють здатність правового припису або правової дії забезпечити соціальну злагоду, сприяти зменшенню соціальної напруги, відкрити можливості подальшого розвитку соціальних відносин.

Але на практиці право не завжди діє ефективно, що зумовлено як об'єктивними (економічні, територіальні особливості регіонів, слабка організація справи, недостатня поінформованість), так і суб'єктивними (деформація ціннісних орієнтацій, особливості моральної атмосфери в суспільстві, правовий нігілізм) чинниками.

Важливим елементом механізму ефективної дії права є *правова культура* населення, яка виявляє себе у правовій свідомості, ціннісно-нормативному комплексі, поведінці та діяльності людей у правовій сфері. Вона зумовлює відповідні соціальні установки, розуміння правових норм, впливаючи на індивіда за такими напрямками:

1. *Формування правових зразків поведінки.* Передбачає формування навичок, стереотипів, зразків правової поведінки, які є основою порядку в суспільстві. Інколи вони можуть негативно діяти, стаючи на заваді неординарним, новаторським вчинкам.

2. *Встановлення певних ідеалів.* Зразки поведінки є своєрідними схемами, які

дають змогу передбачати певну поведінку людей. Ідеал постає як символічне уявлення про майбутнє, як еталон для оцінки явищ і процесів.

3. *Встановлення системи цінностей.* Правова культура формує та встановлює в суспільстві систему цінностей, правові норми, власне інститут права. Вона визначає престиж права в суспільстві, згідно з яким правові норми у ціннісній системі особистості посідають певне місце, впливають на поведінку особистості.

4. *Правова соціалізація особистості.* Охоплює усвідомлення громадянином своєї соціальної ролі, місця у суспільстві, залучення його до соціально-правових відносин, приєднання до правових норм, цінностей, правової практики загалом. Особливостями є конкретність, спрямованість і визначеність, а найголовнішими методами – навчання (індивід навчається певних зразків, способів поведінки та діяльності); передача досвіду (може бути результатом власної правової поведінки особистості або здійснюватися під впливом певних осіб, обставин, середовища); символічна соціалізація (зумовлює вироблення людиною власної системи значень, асоціативно об'єднує у її свідомості різні уявлення та поняття. Вона не обов'язково ґрунтується на досвіді включення в правову практику. Основою її можуть бути уявлення людини на підставі оцінок інших членів суспільства).

Невід'ємним елементом процесу правової соціалізації є *правове виховання*, мета якого – формування звички соціально активної, правомірної поведінки; засвоєння, розвитку і закріплення певних принципів права та моралі, правових норм, здатності протидіяти негативним зовнішнім впливам. Правове виховання може здійснюватися у різних формах (навчання, пропаганда), але однією з найважливіших є самовиховання як свідомий розвиток позитивних якостей, самоконтроль. Тому процес правової соціалізації постає як єдність впливу на індивіда соціального середовища і цілеспрямованої виховної діяльності.

III. Правова культура сучасного українського суспільства

Правова культура є складовою загальної культури, яка формується та розвивається в процесі реалізації людьми своїх прав та обов'язків, виявляється у ставленні до законодавства, дотриманні його норм. В українському суспільстві вона має риси, властиві національній ментальності (законослухняність, визнання авторитету справедливої влади, непокора несправедливій владі та її вимогам).

Правова культура суспільства залежить передусім від рівня *розвитку правової свідомості* населення, від того наскільки глибоко засвоєні ним такі правові феномени як цінність прав і свобод людини, цінність правової процедури при розв'язанні спорів, цінність пошуку компромісів та ін.

Рівень розвитку правової свідомості може бути зафіксований лише в правовій діяльності, в правовій поведінці (яка має самостійні характеристики). Тому другим елементом правової культури є *рівень правової діяльності*, який

представлений теоретичною, освітньою і практичною (правотворчою і правозастосовною).

Водночас у ній виявляється немало рис, які мають негативний зміст. До них відносяться правовий нігілізм, правовий фетишизм, правовий ідеалізм,

суб'єктивізм, правовий релятивізм, правовий дилетантизм.

Правовий нігілізм – правове безкультур'я, відкидання або ігнорування права, юридичних норм, правових цінностей, зневажливе ставлення до правових традицій.

Своєрідним проявом правового нігілізму, який заявив про себе в останні десятиліття ХХІ ст., є *тіньова нормотворчість*, спричинена низькою правовою культурою у всіх ешелонах українського суспільства, що виявляється у:

- відриві соціальної норми від конкретних умов життєдіяльності; невідповідності правових норм реаліям суспільно життя
- неповному або перекрученому відображенні свідомості людей об'єктивних закономірностей функціонування суспільства;
- нестабільності та несталості певної норми, а тому її неспроможності виконувати функцію соціального регулятора;
- послабленні або незастосуванні санкції.

Тіньова нормотворчість має здебільшого кримінальний характер, полягає у домінуванні норм кримінального середовища, аморальних принципів. Вітчутною є маргіналізація права (деформація правосвідомості, відчуття всюдозволеності, зниження цінності життя людини). Правовий нігілізм певною мірою поширюється і на людей закону, що породжує зневіру у здійсненність основних громадянських принципів (недоторканість особистості, рівність усіх перед законом). Про ослабленість існуючої правової системи свідчить і нерозбірливість людей у виборі засобів для досягнення мети, коли тіньові норми визнають важливішими, ніж державно-правові.

Правовий релятивізм – це дефект правосвідомості, який проявляється в переконанні, що право є чимось відносним, не обов'язковим. У «досвідчених руках» тлумачення закону іноді перетворюється у професійне змагання, коли юристи намагаються звинуватити свого опонента у непрофесіоналізмі, використовують недосконалість законодавства у відповідному застосуванні норм права і видають за нього сурогати свого розуміння. При цьому поведінка такого суб'єкта зовні виглядає достатньо правомірно, але по суті є порушенням закону.

Правовий суб'єктивізм – це суб'єктивне ставлення індивіда до правових приписів: визнання своїх прав і заперечення своїх обов'язків. Носії такої правосвідомості легко перевищують свої повноваження і порушують не тільки чужі права, але й норми закону.

Правовий інфантилізм – це неглибоке знання права та незріле відношення до нього як явища стороннього, далекого, яке не стосується даного суб'єкта. Носії інфальтивної правосвідомості, як правило, не надають серйозного значення порушенням своїх прав та не знають засобів і способів їх захисту. При цьому, як правило, вони переконані у своїй хорошій юридичній підготовці.

Якщо правовий нігілізм означає недооцінку права, то правовий ідеалізм

навпаки, його переоцінку. Обидва ці явища мають одне підґрунтя: юридичне невігластво, нерозвинуту та деформовану правосвідомість, поверхневу або

відсутність політико-правової культури. Ці крайнощі, незважаючи на їх, ніби, протилежну спрямованість, є дотичними і створюють ніби спільну систему.

Правовий дилетантизм – це довільне використання законів або оцінка правової ситуації, яка пояснюється не корисними цілями, а недбалим, байдужим ставленням до юридичних цінностей і правових норм.

Правовий фетишизм проявляється у гепертрофованому уявленні про роль правових законів і норм щодо розв'язання особистісних і соціальних проблем.

Важливою складовою правової культури виступають правомірна і протиправна поведінки.

Правова поведінка – соціально значуща поведінка суб'єктів, передбачена нормами права, підконтрольна свідомості та волі й має юридичні наслідки. Вона може бути як правомірною, так і протиправною. Головна ознака правової поведінки – її соціальна значущість. Вона перебуває під актуальним або потенційним контролем свідомості та волі індивіда, чітко регламентована, підконтрольна державі. Правомірна і протиправна поведінка суттєво відрізняються. Передусім вони мають протилежне соціальне значення (правомірна поведінка зміцнює правомірні відносини, протиправна – ослаблює та руйнує їх). Якщо правомірна поведінка мотивується відчуттям обов'язку, особистими інтересами, які не суперечать суспільним, то протиправну зумовлюють егоїзм, агресія, корисливість. До того ж, правомірна поведінка визначається нормами, що зобов'язують або дозволяють, протиправна – нормами, що забороняють. Контроль правомірної поведінки спрямований на заохочення та охорону її, протиправної – на заборону та запобігання.

Правомірна поведінка – це суспільно необхідна, бажана, допустима, усвідомлена поведінка індивідуальних і колективних суб'єктів, які відповідають правовим приписам та гарантуються державою. До основних мотивів правової поведінки відносяться: переконаність у суспільній значущості, корисності вчинку; обов'язок перед суспільством, правовий обов'язок; професійне відчуття відповідальності; практична корисність вчинку для інших; стереотип, звична поведінка; конформізм; боязнь юридичної та моральної відповідальності; особиста користь від вчинку; егоїстичні інтереси; негативні мотиви (помста, ревності та ін.), які реалізуються правовими засобами.

Важливими передумовами такої поведінки є рівність громадян у суспільстві та принцип поваги до особистості.

Виокремлюють такі *види правомірної поведінки* особистості.

Матеріальна, яка спрямована на досягнення соціоекономічних, інтелектуальних та інших результатів, реалізацію політичних, економічних, побутових прав та обов'язків.

Інструментальна, постає у вчинках, що мають певні юридичні наслідки (вступ до шлюбу, отримання паспорта, оформлення купівлі-продажу), коли виникнення, зміна і захист матеріальних правових відносин потребують правового закріплення.

Правова бездія, що виявляється у дотриманні законів, ухиленні від заборонених правовими нормами вчинків, невикористанні своїх прав.

Соціально-правова активність, яка будучи протилежною правовій

бездіяльності, постає як добровільна ініціативна діяльність, що сприяє зміцненню правопорядку, повага, інтерес до права, визнання престижу правових норм, виконання громадських обов'язків у правовій сфері. Вона є позитивною діяльністю, спрямованою на реалізацію загальнозначущих цілей права, перебільшує звичайні вимги закону, тому що вона ініціативніша, активніша та результативніша (затримання злочинця, захист потерпілого).

Генезис правомірної поведінки відбувається у такій послідовності:

- формування особистості з певною соціальною орієнтацією;
- формування в особистості конкретної мотивації;
- планування вчинку та прийняття рішення щодо його здійснення
- реалізація прийнятого рішення.

Правомірна поведінка має певні особливості:

- 1) її відповідність вимогам норм права (формально-юридичний критерій);
- 2) соціальна корисність, вона є бажаною або необхідною для функціонування суспільства. Необхідність правомірної поведінки міститься у зобов'язуючих та забороняючих нормах права, а бажаність залежить від волі уповноваженої особи, є її правом, а не обов'язком та знаходить своє закріплення у відповідних нормах;
- 3) має суб'єктивну сторону, яка знаходить свій вияв у мотивах (спрямованість поведінки), мірі усвідомлення можливих наслідків вчинку, внутрішньому сталенні особи до спричинених наслідків;
- 4) об'єктивна необхідність правомірних дій для функціонування та розвитку суспільства, що знаходять своє закріплення в імперативних нормах у вигляді обов'язків, виконання яких забезпечується примусовою силою влади;
- 5) форми реалізації правомірної поведінки пов'язані з формами реалізації права (дотримання, виконання, використання та застосування права. У кожному конкретному випадку є індивідуальними та визначаються специфікою мотивів і цілей, які ставить перед собою суб'єкт вчинку, дії;
- 6) соціальна допустимість поведінки – це можлива правова поведінка, що забезпечена державними засобами.

Правомірну поведінку можна класифікувати. Класифікація може здійснюватися на основі таких підстав:

1. Залежно від суб'єктів розрізняють:

- правомірну індивідуальну поведінку;
- колективну поведінку.

2. Залежно від об'єктивної сторони:

- активні дії;
- бездіяльність.

3. Залежно від форм реалізації права:

- дотримання;
- виконання;
- використання;
- застосування.

4. Залежно від юридичних наслідків, які бажає досягти суб'єкт реалізації:

- юридичні акти;
- юридичні вчинки.

5. Залежно від суб'єктивної сторони :

- соціально активну поведінку, яка характеризується високим ступенем активності суб'єктів, цілеспрямованістю їх діяльності у процесі реалізації своїх прав, обов'язків у межах правових норм;
- законослухняну поведінку – це свідоме дотримання законів, які виконують добровільно на основі високої правосвідомості суб'єктів;
- конформістську поведінку – яка характеризується низьким ступенем соціальної активності суб'єктів, їх пристосованістю, вона не відрізняється від поведінки інших суб'єктів, основним принципом даної поведінки є «роби як всі»;
- маргінальну поведінку, яка перебуває на межі між правомірною і неправомірною, переступати яку не дозволяє страх перед юридичною відповідальністю;
- звичну поведінку, яка є різновидом діяльності суб'єктів, ввійшла у звичку в силу багаторазового повторення, не потребує додаткових затрат.

На всіх цих етапах діє внутрішній контроль особистості, яка взаємодіє з конкретним зовнішнім середовищем. Загалом правомірна поведінка є найпоширенішою формою правової поведінки.

Протиправна поведінка (правопорушення, злочини) привертає увагу юристів, соціологів, психологів більше ніж правомірна поведінка, оскільки вона є деструктивним, небезпечним чинником для суспільства. Соціологія права вивчає соціальні проблеми злочинності, її вплив на суспільство, причини і чинники, що їх породжують, особистість злочинця, делінквентну (злочинну) субкультуру загалом. У соціальному сенсі головне у протиправній поведінці – її несприйняття, ігнорування існуючих суспільних відносин, нанесення шкоди правам та інтересам громадян, груп, суспільства.

Резюме

1. Соціологія права – галузь соціології, що вивчає закономірності функціонування права в системі соціальних інститутів: генезис, динаміку, структуру правових норм та їх роль у суспільстві, механізми їх реалізації в поведінці та діяльності особистості, групи, організації, інститутів, суспільства.

2. Предметом соціології права є суспільні відносини, за яких формуються правові норми та акти, соціальна зумовленість права, вплив права на соціальні процеси, формування і розвиток суспільних відносин. Об'єктом соціології права є соціально-правові відносини.

3. Структура соціології права є феноменом, який класифікується за масштабом дослідження, особливостями дослідження, цілями і завданнями, категоріями права або соціології, суб'єктами виконання правових ролей.

4. Право – формальний соціальний інститут, система встановлених, санкціонованих державою правил поведінки, загальнообов'язкових для населення та державних установ, захищена державою від порушень і спрямована на регулювання та охорону суспільних відносин і соціальних

цінностей.

5. Соціальна дія права реалізується через різноманітні форми, стадії та засоби правового впливу. Розрізняє юридичну, психологічну, етичну та інформаційну форми соціальної дії права.

6. Соціальна ефективність права виявляється через реалізацію прав людини, впливі на стан соціальних відносин. Безпосереднім джерелом оціночних критеріїв соціальної ефективності є: практичні наслідки правових дій, правова соціалізація членів суспільства, соціальна органічність правових принципів і дій з точки зору реалізації прав і свобод людини, економічність, соціальна доцільність.

7. Правова поведінка – соціально значуща поведінка суб'єктів, передбачена нормами права, підконтрольна свідомості та волі й має юридичні наслідки.

8. Правомірна поведінка – це суспільно необхідна, бажана, допустима, усвідомлена поведінка індивідуальних і колективних суб'єктів, які відповідають правовим приписам та гарантуються державою.

Основними мотивами правової поведінки виступають: переконаність у суспільній значущості, корисності вчинку; обов'язок перед суспільством, правовий обов'язок; професійне відчуття відповідальності; практична корисність вчинку для інших; стереотип, звична поведінка; конформізм; боязнь юридичної та моральної відповідальності; особиста користь від вчинку; егоїстичні інтереси; негативні мотиви (помста, ревності та ін.), які реалізуються правовими засобами.